

Iskapanja i arheološki nalazi na terenu Osijeka i njegove okolice od 16. X. 1948. do kraja 1954. g.

(iz muzejskog dnevnika)

Muzej je mogao intenzivniju kontrolu vršiti negoli je to prije bilo moguće nad prigodnim iskapanjima i slučajnim arheološkim nalazima uglavnom iz tri razloga: 1) zbog sve veće građevinske djelatnosti u Osijeku, 2) jer muzej raspolaže većim brojem osoblja nego prije, 3) zbog sve većeg interesa laika za arheologiju, koji muzej ili obavještavaju, ili mu na terenu pomažu, ili nalaze za muzej skupljaju.

Da bi naša dosadašnja arheološka opažanja mogla poslužiti za daljnje proučavanje Osijeka i njegove okolice od prethistorije do srednjeg vijeka, mi ćemo ovdje ukratko hronološkim redom registrirati najvažnije, što o arheološkoj djelatnosti muzeja imamo zabilježeno u muzejskom dnevniku od vremena, kad je izišao Osječki Zbornik, II/III, pa do kraja 1954. g. Moramo upozoriti, da dakako nisu dojavljena muzeju sva slučajna iskapanja, niti su svi slučajni nalazi našli svoj put u muzej, jer je takovu kontrolu vršiti nemoguća stvar.

U ovome nizu nisu spomenuti obilasci, niti nalazi sa ciglane u donjem gradu, jer su oni obrađeni posebno u ovom broju Zbornika; o toku iskapanja u Našicama u ovome se broju Zbornika nalazi prethodni kratki izvještaj; a o sistematskom i zaštitnom iskapanju prethistorijskih zemunica na ciglani u Belom Manastiru donijet će svoj prikaz prof. Ksenija Vinski, kustos Arheološkog muzeja u Zagrebu u idućem broju ovoga Zbornika.

16. X. 48. muzej je kamionom dao iz Bilja prevesti već otprije poznate rimske spomenike Murse, koji su vjerojatno onamo odvučeni bili, da posluže kao ukras. Nalazili su se u kući br. 157 (vlasništvo Šumske uprave Bilje); većina njih bila je ugrađena u zid hodnika i dvorišta. To su kameni reljef Higijeje (vel. $1,10 \times 0,44 \times 0,33$ m), kip Ganimeda s orlom (vis. 0.65 m); nadgrobna ara Kvinta Korvina Severina (vel.

1,30×0,80×0,40 m); nadgrobni spomenik s reljefnim hipokampom u edikuli, bez natpisa (vel. 1,48×1,02×0,32 m); tri kamena fragmenta i fragmenat opeke s natpisima (epigrafski od ovih spomenika objelodanjeni su u Mommsenu, C. I. L., ali će oni, kao i ostali bez natpisa, biti obrađeni u idućem broju Zbornika).

U aprilu 1949. bili smo pozvani u Zmajevac u Baranji zbog nalaza mamutovog kostura na ciglani na praporastom brijegu, zvanom »Kigyos« (Zmijovnik). No veliki fragmenti mamutovih kosti bili su u raspadljivom stanju. Tom prilikom reambulirali smo teren, koji je poznat i zbog rimskih nalaza. Tu mora da je bila rimska pogranična utvrda na samom limesu, jer je Dunav nekad tekao, kako se to može na terenu opažati, bliže brežuljcima, na kojima leži Zmajevac. (Po kazivanju mještana, ovdje su 1943. g. pečujski muzealci vršili iskapanja i pretražili 53 iskopana rimska vojnička groba bez priloga). Nije rijetkost, da se i sada još na praporastim lesnim otjecima ili u dvorištima mještana vide rimske opeke. Pregledali smo malu privatnu zbirku Piliši Josipa, kbr. 438, koja se sastoji od rimskih posuda i posudica, lucerni, sjekira, srpica, koplja i dr.

U maju 1949. nailazili smo u više navrata, prilikom nekih radova na terenu Ljevaonice u Osijeku, na rimske grobove od opeka, bez priloga. Dva smo groba mogli otvoriti i ispitati: imala su krovove na sljeme od dvostrukog reda velikih opeka; iznutra su bila obložena opekama, a samo dno sačinjavalo je 6 velikih opeka (slično grobu, koji je opisan u Zborniku, II/III, str. 25—31); oba su groba imala po jednu opeku za uzglavlje pokojniku. Ležala su 1,28 m duboko ispod površine na južnoj strani ljevaoničke montažne hale za poljoprivredne strojeve. Pokraj ovih grobova, 1 m duboko, nađena je lijepa brončana posudica s ručkom. (Vidi u Glasu Slavonije od 11. IV. 50. »Rimski grobovi uz montažnu halu Ljevaonice«.)

Prilikom čestih obilazaka terena jugoistočno od tvrđe, na kojem su se gradile ljevaoničke kuće, konstatovana je u dub. od 3 m ispod površine sredovječna keramika uz 2 brončana prstena i brončane naušnice bez nastavka u obliku slova S.

19. IX. 49. predan je muzeju komad mamutove kljove nađen u Josipovcu kod kopanja bunara u dubini od 7 m.

U oktobru 49. prepoznala sam, prilikom pregleda kulturno-historijskih spomenika na terenu osječčkog kotara, kamen, koji je uzidan u »česmu« kod »Daljske vodi-ce«, kao fragmenat rimskog nadgrobnog spomenika, na kojemu je reljefno bio prikazan bračni par (vidljiva su samo tjemena i čela). Moglo bi se pomišljati, da je taj kamen onamo odvučen iz Dalja-Teutoburgiuma.

U oktobru 49. često smo obilazili Vukovarskom cestom u Osijeku, jer su tamo bili iskopani rovovi za telefonske kablove. Pred kućom br. 53 kopan je takav »zdenac« i u njemu je nađeno rimskih opeka i vršak rimskog koplja.

U novembru 49. prenijeli smo sa jevrejskog groblja u gornjem gradu rimski nadgrobni spomenik, koji vjerojatno potječe s terena Murse ili njezine okoline. (Kako je spomenik dospio na groblje nismo mogli sigurno ustanoviti, ali smo saznali, da je bio za vrijeme okupacije u bivšoj Fridmanovoj kući u ulici J. Vlahovića br. 16., gdje je stanovao arheolog Šmit, direktor Germanskog muzeja u Osijeku).

Tokom novembra i decembra 49. polagale su se za tvornicu sapuna nove vodovodne cijevi kroz Miljanovićevu ulicu u donjem gradu. Bilo je iskopano oko 40 rovova, 13 uzduž ulice uz zapadnu stranu, a 24 uz istočnu, te još 3 rova na Trgu Vl. Nazora. Najniži je teren te ulice tamo, gdje se ona križa sa Stankovićevom, a odatle se penje do obale Drave. Stoga su rovovi bliže Dravi bili i do 4,40 m duboki, a oni bliže trgu do 1 m. Samo u 4 rova bliže Dravi došlo se do zdravice, u svim ostalim rovovima bio je nasip. U nižem dijelu ulice na dva mjesta nalazio se zid od rimske i austrijske opeke. Izgleda da je sva zemlja iz rovova bila odprije isprevrtna, ali, da to nije bio slučaj, rovovi bi nam bili presjekli niz rimskih kuća, koje su se nesumnjivo tu nalazile sudeći po množini građevnog materijala i po obilju suđa u krhotinama. Jedan od rovova presjekao je grob sa ženskim skeletom, koji je u ruci imao narukvicu. — Kad je ležala u Miljanovićevoj ulici izbačena zemlja, bilo je u njoj rimskih nalaza na svakom koraku, dakako samo u fragmentima. Cjelokupni inventar nalaza sastojao se od: opeka, crijepova, žbuke sa zidova, pločica za popločivanje podova; mlinskog kamena, kamenog mužara, zdjele za usitnjavanje žita, velikih posuda za vino i ulje, vrčeva i lonaca, tanjura, posuda za voće, kupica, poklopaca, jedne svjetiljke marke FORTIS, tignja za taljenje kovina, staklenih posuda, jednog

srebrnog novca Filipa Arapina (vladao od 244. do 249.; nalaznik ga nije predao muzeju). Rovovi su izmjereni i uneseni u posebnu skicu, koja će poslužiti za daljnje proučavanje urbanističkog izgleda Murse. (Vidi i Glas Slavonije od 27. IV. 50. »Ostaci života rimske Murse, iskopani u Miljanićevoj ulici«; od 31. VIII. 50. »Kućno posuđe u Mursi«; od 5. X. 50. »Mlinovi i stolno suđe u Mursi«. Prikazi nisu štampani točno onako, kako su u rukopisu predani.)

19. XI. 49. predan je muzeju jedan mamutov zub, nađen u Hrastinu, prilikom kopanja bunara u dubini od 5.5 m.

27. III. 50. i narednih dana pregledavali smo rov za kabel PTT-a uzduž Vukovarske ceste od Miljanovićeve ulice do donjogradske stanice. Bilo je manje značajnih rimskih nalaza.

4. IV. 50. predana su muzeju 2 fragmenta mamutovog zuba iz sela Črnkovaca, kotar Donji Miholjac, koji su nađeni prilikom kopanja bunara na kudeljari u dubini od 4 i po m (Črnkovci leže 3—4 km od obale Drave).

29. VII. 50. obišli smo teren oko sela Markušice, te na humcima »Jerman« (Hermanvar) i »Čelije« naišli na površinske nalaze, rbine sredovječne keramike.

5. VIII. 50. obišla sam takozv. »vojničko polje« između vojarni u donjem gradu i našla rimske površinske nalaze.

30. X. 50. članovi muzeja obišli su teren nekadašnjeg burga Subotice između Budimaca i Habjanovaca, tamo upozorili vlasnika, da ne ruši mali preostatak zida i da ne planira još vidne jarke oko platoa, na kome je bila sredovječna utvrda.

12. I. 51. obišli smo u zajednici s direktorom muzeja u Subotici, drom Šulmanom, teren nad kamenolomom u Batinoj Skeli i naišli na mnogobrojne površinske nalaze od neolitika do rimskog vremena, a nedaleko na terasi »Leanyvara« (»Djevičin grad«) na građevinski materijal i rbine sredovječne keramike.

13. IV. 51. prilikom jedne posjete Dalju otkrila sam u dvorištu bivšeg patrijaršijskog dvora fragmenat rimskog nadgrobnog spomenika s dva lava u reljefu i niskim stupom (prevezen je u muzej).

6. V. 51. prevezli smo u muzej kapitel rimskog stupa, koji je ležao usrijed Frankopanske ceste u blizini naselja Milice Križan.

14. V. 51. upozoreni smo na fragment sarkofaga s natpisom, koji je ugrađen u ogradu retfalačkog dvorca s unutrašnje strane. Dali smo ga izvaditi i prenijeti. Bit će objavljen naknadno.

5. VI. 51. Kad se gradila cesta i kanal za novu tvornicu mlijeka u prahu u donjem gradu konstatovali smo grobove i rbine sredovječne keramike i našli malu sredovječnu posudicu (vis. 9 i po cm), ukrašenu s tri valovite linije.

11. VI. 51. Prilikom gradnje kuća na Frontovskom vijencu, naišli smo na rimske opeke uz ljudske kosti (vjerojatno grobovi) i na rbine rimske keramike.

U mjesecu septembru 1951. obilazili smo donji grad prilikom izgradnje dvostrukog tramvajskog kolosjeka. Iz plitkih rovova izbačena zemlja bila je puna rbina rimske keramike, stakla, opeka i dr. — U istom mjesecu imali smo prilike pred paviljonom za laringologiju, na terenu bolnice, gdje je ležala iz rova za kanal izbačena zemlja, vidjeti isto takove rimske nalaze.

U godini 1952. odmah s početka počeli smo obilaziti teren na donjogradskoj ciglani i donositi u muzej nalaze. Kako se u ovom broju Zbornika nalazi prethodni izvještaj o prigodnim iskapanjima na ciglani i kataložni prikaz svih dosadašnjih nalaza od E. Spajića, to se ovdje ne ćemo više na njih osvrutati, kako je već uvodno rečeno.

30. I. 52. predala je uprava ljevaonice muzeju ljudsku lubanju, rimski lončić i rimske opeke. Mogli smo po podacima koje smo dobili zaključiti, da je nađen grob od opeka sa sjevero-zapadne strane sadašnje sušare, i da su iz njega potekli ovi predmeti.

28. II. 52. U rovovima za kanal pred ljevaonicom bilo je rimskih nalaza. Obilazili smo taj teren doklegod je izbačena zemlja ležala vani.

3. III. 52. načinjene su dvije jame na Trgu Vladimira Nazora, blizu prve tramvajske stanice (idući iz tvrđe) za prenos jednog uličnog kandelabra. Obje su jame bile razdaleko oko 2 m i one su presjekle rimski zid. Popratni nalazi bili su obični.

2. IV. 52. prilikom posjeta ljevaoničkom terenu, predao nam je radnik 2 rimska vrča, koji su se lako mogli restaurirati i osposobiti za izlaganje.

6. VI. 52. Obišli smo vojničko polje u donjem gradu, gdje je bilo iskopanih plićih rovova. Nalazi su bili: rimski čavli, fragmenti keramike, 2 Konstancijeva novca.

9. VI. 52. Pri obilasku vojničkoga polja naišli smo na dva mjesta na rimske zidove. Ostali nalazi bili su: rimsko staklo, rbine latenske i rimske keramike, 1 vodovodna cjěvčica, čavli, opeke i dr.

17. VII. 52. Ponovni obilazak vojničkog polja. Nalazi obični.

16. VIII. 52. Na trgu VI. Nazora pregledali smo rimski grob od opeka, između tramvajskih kolosjeka pred crkvicom. Nalazi su bili: 1 par zlatnih naušnica, 1 koštan ukosnica, 1 lucerna, brončani vrč bez dna.

Tokom augusta pa sve do kasne jeseni 52. g. navraćali smo često u donji grad, jer se tamo na trgu gradila tržnica i planirao teren za park. Kad su iskopani na istočnoj strani trga rovovi za kanalske cijevi u pravcu sjever-zapad, na dva su mjesta izišli na vidjelo rimski zidovi, a na dva mjesta temelji kuća. Bilo je i grobova. U izbačenoj zemlji bilo je bezbroj ulomaka opeka, crijepova (a i čitavih), žbuke, stakla, čavala, te ljudskih i životinjskih kostiju. Latenska i rimska keramika, terra sigillata, terra nigra, staklo mogli su se naći na svakom koraku. Nađen je i cio lončić, vrč, ćupić, brončani vrč, 2 koštane ukosnice, lucerna, novac cara Hadrijana. (Vidi u Glasu Slavonije od 6. IX. 52. članak pod naslovom »Pronađeni tragovi rimske Murse« i od 7. IX. 52. pod naslovom »Nalazi iz Murse na trgu VI. Nazora«; ni ovi prikazi nisu otštampani točno prema rukopisu).

1. IX. 52. predao nam je Zitni fond 1 oveću i dvije male rbine terra sigillate s figuralnim ukrasom, koje su nađene u Frankopanskoj ulici u dvorištu kuće br. 158 blizu paromlina Kroacije. (To je isto dvorište, u kome je pronađen rimski grob, publiciran u knj. II/III Osječkog Zbornika).

9. IX. 52. predani su muzeju od suradnika na terenu donjogradskog trga: lucerna marke FORTIS i antefiks s krova (u obliku ljudske glave).

7. X. 52. bili smo u Suzi i Baranji. Tamo su u bivšoj Arpadovoj ulici br. 210 gradili kljet na rubu praporaste terase na dnu dvorišta i tom prilikom naišli na dijelove mamutovog kostura u raspadljivom stanju. Kljova je mogla biti oko 3 m duga.

9. X. 52. Radnici su na ciglani u Belom Manastiru naišli u dubini od 6 m na mamutovu kljovu, koja nije bila cijela, a duga 2.5 m. Službenici muzeja konstatovali su na tom terenu i mnogobrojne prethistorijske nalaze; predana im je već otprije na tom terenu pronađena fibula od posrebrene lima iz vremena seobe naroda.

U januaru 53. konstatovali smo na terenu ciglane u donjem gradu također tragove mamutovog kostura u posve raspadljivom stanju, i to 7.5 m duboko od površine na zapadnoj strani.

U martu 53. naknadno smo pretraživali izbačenu zemlju na donjogradskom trgu i u muzej prenijeli 2 mlinska kamena (od ručnog mlina).

U maju 53. ponovili su se značajni nalazi na ciglani u Belom Manastiru (prethistorijski mlinski kamen, kamena sjekira, keramika), a profili terena ukazivali su na prethistorijske zemunice. To nas je već tada ponukalo, da pomišljamo na jedno zaštitno iskapanje.

U junu 53. nađene su na terenu bolnice, zapadno od nekadašnje »Kalvarije« uz ostale manje značajne rimske nalaze i 3 nepotpune opeke s natpisom EXER. PAN. INF. Tom prilikom otkrili smo i dva rimska zida u iskopanom rovu.

U augustu 53. bilo je rimskih nalaza kod gradnje dviju novih zgrada na donjogradskom trgu blizu tvornice sapuna.

U augustu i septembru konstatovali smo rimske nalaze južno od tvrđe, gdje su se kopali temelji za novu gimnazijsku zgradu.

U augustu i septembru vršila je ekipa Arheološkog muzeja iz Zagreba zaštitno iskapanje nekropole ilirske i slavenske na Lijevoj Bari u Vukovaru.

U septembru počeli smo s iskapanjem sredovječne zgrade u Našicama, na brdu »Klara«.

U decembru 53. imali smo na ciglani u Belom Manastiru ponovo nalaze mamutovih kostiju (dio čeljusti i zub).

U februaru 54. g. mi smo u Petrijevcima na terenu ciglane blizu karašičkog mosta imali nalaze koji ukazuju na prethistoriju i srednji vijek.

U martu 54. reambuliran je teren ciglane u Dalju i tom prilikom predani su muzeju predmeti, koji se u ovom broju Zbornika objelodanjuju.

U aprilu 54. obišli smo teren nekadašnjeg »Hermanovog vinograda« (poslije »Glaserovog«), na humku nedaleko vinkovačke ceste, koji je pok. prof. Celestin na gradski trošak iskapao i publicirao (Vidi Vjesnik, II, 1897., str. 104 do 109 pod naslovom »Neolitska naseobina kod Osijeka«). Tamo još uvijek imade površinskih prethistorijskih nalaza, koji kod rigolanja vinograda uvijek nanovo izbijaju na površinu.

21. V. 54. obišli smo teren ciglane u Kozarcu u Baranji i konstatovali mnogobrojne prethistorijske i sredovječne nalaze keramike.

Od 15. VI. do 7. VII. 54. trajalo je zaštitno iskapanje u Belom Manastiru koje je izvela ekipa zagrebačkog Arheološkog muzeja i Muzeja Slavonije.

U junu i julu obilazili smo park pred starom bolnicom u donjem gradu i tu u rovu za kanal naišli na rimski zid.

27. VI. 54. slijedila je reambulacija terena nad kamenolomom u Batinoj Skeli u zajednici sa zagrebačkim arheolozima.

28. VI. 54. otišli smo u Draž u Baranju, gdje smo u surduku blizu ceste br. 230 između 32. i 33. km (kod propusta) razgledali mjesto, gdje se nazirao skelet mamuta. Fragment kljove već je prije odavde bio prenesen u Zmajevac, a poslije u muzej u Osijek.

3. VII. 54. bilo je u parku pred starom bolnicom u rovu za kanal nalaza: komadi šarenog i bijelog profiliranog mramora i rimska fibula.

5. VIII. 54. prenijeli smo iz daljske ciglane fragmente jedne velike rimske amfore (od kojih se mogao restaurirati donji dio).

Od 16. VIII. do 11. IX. 54. slijedilo je iskapanje u Našicama.

6. IX. 54. kod novogradnje na istočnoj strani donjogradskog trga konstatovali smo rimske grobove od opeka, a predani su nam tamo rimski vrčevi, koji su se mogli restaurirati.

Tokom septembra imali smo kod novogradnje na uglu Radičevićeve ulice i trga Vladimira Nazora mnogobrojne nalaze, među kojima se ističu: 2 brončane plastike (ruka sa šakom, oko koje se ovila zmija, figurica Apolona, valjda držak kakovog ogledala ili drugog predmeta, ključ, 6 lucerni, egipatska figurica od pečene zemlje, antefiks i dr.). Na tom istom mjestu konstatovani su i rimski grobovi od opeke. Ovaj smo teren obilazili još i tokom oktobra i novembra.

Svi se značajniji nalazi u muzeju čiste, restauriraju i prepariraju, te tako oспособjavaju za izlaganje. Taj posao vrlo vješto obavlja J. Leović. Na velikom planu grada Osijeka unašaju se sva mjesta nalaza i obilježavaju posebnim znakovima za prethistoriju, rimsko doba i srednji vijek.

Ako usporedimo vijesti iz Zbornika II/III, str. 280—282 sa ovima, vidi se, da su tu i tamo spomenuti česti nalazi mamutovih kostiju, što ništa ne začuđuje, jer se znade, da su se mamuti rado zadržavali uz riječne obale ili u močvarnim krajevima.

Od ostalih opažanja i nalaza, od osobitog su interesa za historiju Osijeka oni sa ciglane u donjem gradu, jer vjerojatno osvjetljavaju kelto-ilirsku Mursu, i, oni s terena donjeg grada, jer nam daju sliku materijalne kulture rimske Murse. Poželjno bi bilo doći do neke slike urbanističkog plana Murse, t. j. saznati, kako su se pružali zidovi castruma, kakovog su smjera bile ulice, gdje je bio forum, amfiteatar, tržnice i drugo, ali zato još nemamo dovoljno podataka. Naša se dosadašnja iskustva o rasprostranjenju Murse uglavnom slažu ili nadopunjuju s iskustvima ranijih istraživača Murse, na pr. Katančića, Celestina, Franjetića, Bösendorfera i dr.

Dr. Pinterović